

РЕЗЮМЕ
АНАЛІТИЧНОГО ОГЛЯДУ
**«ШІСТЬ+» СЕРЙОЗНИХ
ПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДІТЕЙ:**

ВИКЛИКИ ТА НАСЛІДКИ 9 МІСЯЦІВ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2022

Ця публікація є результатом роботи Громадської організації «Центр Громадянської просвіти «Альменда» з документування серйозних порушень проти дітей в умовах російсько-української війни.

Резюме аналітичного огляду **«Шість+ серйозних порушень проти дітей: виклики та наслідки 9 місяців російсько-української війни 2022»** (автори Анна Клименко, Марія Суляліна, Олег Охредько, Валентина Потапова / ГО ЦГП «Альменда» – К., 2022. – 24 с.) підготовлено Анастасією Воробйовою, аналітикинею ГО ЦГП «Альменда»

Даний документ є скороченою версією аналітичного огляду «Шість+ серйозних порушень проти дітей: виклики та наслідки 9 місяців російсько-української війни 2022» підготовлений Центром громадянської просвіти «Альменда» (ЦГП «Альменда») у рамках проекту «Дитинство під прицілом: щоденники війни». Зміст цього документа є виключною відповідальністю ГО Центр Громадянської Просвіти «Альменда» і не обов'язково відбиває позицію Civil Rights Defenders.

Центр громадянської просвіти «Альменда» (ЦГП «Альменда») – громадська організація, зареєстрована в Автономній Республіці Крим у 2011 році, пріоритетним напрямком діяльності якої до 2014 року була просвіта в сфері прав людини. В 2014 році в зв'язку із окупацією Криму організація була вимушена переїхати до Києва і змінити профіль на збір точних, своєчасних, перевірених даних щодо порушень, здійснених стосовно дітей в ситуаціях збройного конфлікту.

Детальніше про Центр громадянської просвіти «Альменда»: <http://almenda.org>
Контакти для зауважень і пропозицій:

Електронна пошта: almenda.ngo@gmail.com

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Використана інформація і методологія	4
Нормативно-правова база	5
ПОРУШЕННЯ 6+	6
Порушення 1 - ВБИВСТВО ТА КАЛІЦТВО ДІТЕЙ	6
Порушення 2 - ВЕРБУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ДІТЕЙ ЗБРОЙНИМИ СИЛАМИ ТА ОЗБРОЄНИМИ ГРУПАМИ	8
Порушення 3 - ЗГВАЛТУВАННЯ ТА ІНШІ ФОРМИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА	10
Порушення 4 - ВИКРАДЕННЯ ДІТЕЙ	10
Порушення 5 - НАПАДИ НА ШКОЛИ ТА ЛІКАРНІ	12
Порушення 6 - ВІДМОВА У ГУМАНІТАРНОМУ ДОСТУПІ	15
 «ШІСТЬ+»: ЗНИЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ДІТЕЙ, КОТРІ ЗАЛИШАЛИСЬ АБО ЗАЛИШАЮТЬСЯ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ	16
 ВПЛИВИ ПОРУШЕНЬ НА ДІТЕЙ	18
 РЕКОМЕНДАЦІЇ	22

ВСТУП

24 лютого 2022 року президент Російської Федерації В. Путін оголосив про «спеціальну воєнну операцію» з удаваною метою «демлітаризації та денацифікації України», що є продовженням воєнних дій Російської Федерації на території України з 2014 року. Військова агресія Російської Федерації призвела до численних порушень прав українських дітей, інформація щодо яких була проаналізована ЦГП «Альменда» з оглядом на приписи міжнародного гуманітарного права і міжнародного права прав людини.

ВИКОРИСТАНА ІНФОРМАЦІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ

Для накопичення інформації автори орієнтувались на резолюції Ради Безпеки ООН 12612 (1999), 18823 (2009), 19984 (2011) та 22255 (2015), що сукупно визначили **шість серйозних порушень проти дітей** під час збройних конфліктів

- вербування і використання дітей
- вбивства та каліцтва дітей;
- зґвалтування та інші форми сексуального насильства проти дітей
- напади на школи, лікарні та захищених осіб, які пов'язані з ними;
- викрадення дітей;
- відмова у доступі гуманітарної допомоги.

З огляду на протиправні практики РФ щодо українських дітей під час окупації Криму та окремих частин Донецької та Луганської областей з 2014 року, вважаємо за доцільне виокремити додаткове «порушення 6+», а саме **знищення української ідентичності у дітей і нав'язування російської ідентичності**, включно з відповідними цінностями і ідеологією.

Опрацьована інформація включає:

- 482 епізоди задокументованих організацією потенційних воєнних злочинів;
- 20 інтерв'ю з дітьми, батьками дітей і вчителями;
- статистичні дані і інформацію від органів державної влади України

- офіційні статистичні дані Російської Федерації;
- звіти міжнародних організацій і громадських організацій, звіти Офісу освітнього омбудсмана і Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;
- публікації українських і міжнародних медіа;
- інформацію з відкритих джерел, розміщеній на офіційних сторінках в соціальних мережах так званого «міністерства освіти» тимчасово окупованих територій, загальноосвітніх шкіл тимчасово окупованих територій; а також публікаціях місцевих ЗМІ.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА

Під час розпізнавання та фіксації порушень щодо дітей в умовах російсько-української війни автори аналітичного огляду керувались міжнародними актами, стандартами та принципами, що стосуються захисту дітей у збройних конфліктах, а саме:

- договірні і звичаєві норми міжнародного гуманітарного права;
- норми міжнародного права прав людини;
- Римський статут Міжнародного кримінального суду (1998 рік);
- Норми м'якого права, як по своїй природі не є обов'язковими, але тлумачать договірні і звичаєві норми міжнародного права захисту дітей.

ПОРУШЕННЯ 6+

Автори звіту систематизували інформацію з відкритих джерел щодо основних тенденцій шести серйозних порушень проти дітей під час збройних конфліктів за дев'ять місяців від початку повномасштабної агресії РФ, а також спробували визначити вплив порушень на реалізацію прав дитини та її життя.

Порушення 1 ВБИВСТВО ТА КАЛІЦТВО ДІТЕЙ

внаслідок прямих або непрямих дій, зокрема таких, як перехресний вогонь, застосування наземних мін, касетних боєприпасів, саморобних вибухових пристроїв чи інших вибухових пристроїв невибіркової дії.

Кількість дітей, які були вбиті чи скалічені, після початку повномасштабного вторгнення РФ зростає більше ніж в 4 рази (лише за 9 місяців) у порівнянні зі статистикою від початку агресії Росії у 2014 році. Найбільше постраждало дітей у Донецькій, Харківській, Київській, Миколаївській, Запорізькій, Херсонській, Чернігівській, Луганській, Дніпропетровській областях. Причиною більшості зафіксованих випадків загибелі чи поранення цивільних осіб було застосування зброї вибухової дії з великою зоною ураження, зокрема у формі обстрілів з важкої артилерії та реактивних систем залпового вогню, а також ракетних і авіаційних ударів, які:

- не спрямовані на військові об'єкти;
- здійснюються із застосуванням методів і засобів війни, що не можуть бути спрямовані проти конкретного військового об'єкта, або наслідки не можуть бути обмежені;
- мають форму бомбардування будь-якими методами чи засобами, під час яких низка чітко відокремлених військових об'єктів, розташованих у місті, селищі, селі чи іншій місцевості із щільною концентрацією цивільного населення чи цивільних споруд, розглядається як єдиний військовий об'єкт;
- відбуваються як бомбардування, які призводять до випадкових втрат серед цивільного населення, поранень цивільного населення, пошкоджень цивільних об'єктів або поєднують ці випадки, що є надмірним щодо очікуваної конкретної та безпосередньої військової переваги;

- є свавільними стратами;
- застосовують міни та вибухонебезпечні пережитки війни

У першій хвилі повномасштабного вторгнення, а саме у лютому-квітні 2022 року, найбільше дітей зазнало загибелі та каліцтва під час спроб евакуації з місць ведення активних бойових дій. Відомі випадки, коли військові збройних сил РФ заважали роботі гуманітарних коридорів з Київщини, Маріуполя, Чернігівщини тощо, і відкривали вогонь по автомобілям, позначеним білими прапорами чи з маркуванням на лобовому склі з указівкою на те, що в них перевозили дітей. У всіх задокументованих випадках не виявлено жодних спроб дотримуватися принципу розрізнення чи зобов'язання вживати всіх можливих запобіжних заходів для уникнення загибелі цивільного населення, як того вимагає міжнародне гуманітарне право.

Друга хвиля характеризується масованими ракетними атаками РФ майже по всій території України, коли заледве не кожного дня гинули або отримували поранення дві дитини. Так 14 липня 2022 року відбувся обстріл високоточними ракетами типу «Калібр» центру Вінниці, де розташовувалися **виключно цивільні об'єкти**: тоді загинули троє дітей віком від 4 до 8 років і четверо отримали поранення різної ступені важкості.

Свідчення вбивств, поранень, катувань і жорсткого поводження були виявлені відносно тих дітей, які залишились на тимчасово окупованих територіях. Відомі випадки, коли збройні сили РФ незаконно тримали дітей у нелюдських умовах, без доступу до ліків, води і їжі. Після звільнення українських міст від російської окупації в місцях масового захоронення цивільних мешканців знаходять тіла дітей зі слідами насильницької смерті. Окупаційні війська РФ також залишають міни-пастки на цивільних об'єктах, маскуючи їх під вигляд предметів побуту.

Через збройну агресію РФ зараз на території України немає безпечних місць, де життю і здоров'ю дітей не буде загрожувати небезпека в тій чи іншій формі. Напади на гуманітарні колони цивільного населення під час евакуації, невибіркові обстріли цивільних об'єктів і інші протиправні дії були свідомо скеровані збройними силами РФ проти українських дітей з ціллю завдати шкоди їхньому життю і здоров'ю. Такі дії є прямими порушеннями положень міжнародного гуманітарного права щодо захисту цивільного населення і невід'ємного права дитини на життя, в тому числі зобов'язання забезпечити виживання і здоровий розвиток дитини.

Порушення 2

ВЕРБУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ДІТЕЙ ЗБРОЙНИМИ СИЛАМИ ТА ОЗБРОЄНИМИ ГРУПАМИ

Вербування розуміється як обов'язковий, примусовий заклик або добровільний запис, або набір дітей у збройні сили чи збройні групи будь-якого виду до досягнення ними віку, передбаченого застосовними міжнародними договорами. *Використання дітей* збройними силами чи збройними групами вважається протиправним у будь-якій якості, зокрема як бійців, кухарів, носіїв, посильних, лазутчиків та інформаторів.

Набір неповнолітніх дітей до збройних сил або озброєних груп

У 2022 році інформації щодо набору неповнолітніх дітей до збройних сил або озброєних груп не було зафіксовано. Але українські спецслужби повідомили про наказ від так званих адміністрацій тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей, за яким до мобілізаційного резерву можуть бути залучені хлопці від 16 років, тобто можуть потенційно бути залученими до бойових дій.

Залучення неповнолітніх дітей як шпигунів і коректувальників обстрілів

Випадки залучення неповнолітніх дітей як шпигунів і коректувальників обстрілів, а також для розповсюдження матеріалів на підтримку дій агресора в Україні на підконтрольній українському уряду території неодноразово фіксувалися правоохоронними органами України.

Підґрунтя для вербування дітей до збройних сил РФ на окупованих територіях через систему освіти створюється через

- Мілітаризацію освіти
- Воєнно-патріотичні табори
- Воєнно-патріотичний рух «ЮНАРМІЯ»

Слід зазначити, що з 2014 року саме територія тимчасово окупованого Криму та міста Севастополь стала майданчиком для розробки цілеспрямованої політики, яка використовує формальну освіту для формування лояльного ставлення до окупаційної влади серед дітей і молоді. «Кримський освітній сценарій» наразі активно реалізовується на тимчасово окупованих територіях від початку повномасштабної агресії РФ у 2022 році. Освітня політика так званих адміністрацій тимчасово окупованих територій направлена на формування лояльного ставлення до російсько-української війни, не лише

виправдовуючи воєнну агресію, а й мотивуючи до служби в збройних силах РФ, що має ознаки вербування до збройних сил держави-окупанта.

Мілітаризація освіти через навчальні заклади відбувається шляхом:

- Залякування зовнішніми загрозами, систематичне формування з України образу ворога, якому треба протистояти зі зброєю в руках, виховання почуття відповідальності за долю росіян;
- Створення мотивації добровільно йти на службу в збройних силах РФ;
- Виховання любові й поваги до силових структур та збройних сил РФ;
- виправдовування збройної агресії, інформаційна легалізація окупації;
- Навчання основ військової справи, поводження зі зброєю;
- Пропагування культу насильства, зброї та війни.

Воєнно-патріотичні табори здебільшого спрямовані на формування мотивації служби у збройних силах країни-окупанта та відповідних навичок. За наповненням програм такі заходи за своєю суттю близькі до військового вишколу, де дітей навчають правил поводження зі зброєю, відбуваються ігри-симуляції воєнних ситуацій. Велика увага приділяється вихованню з дитини «справжнього патріота», ладного захищати РФ зі зброєю в руках, в тому числі і через нав'язування українським дітям відповідних цінностей.

Воєнно-патріотичний рух «ЮНАРМІЯ»

російський дитячо-юнацький рух, який був створений у 2016 році під егідою Міністерства оборони РФ. Зараз ряди «ЮНАРМІЇ» налічують понад 1 мільйон дітей та підлітків з 8 до 18 років з усієї Росії, а також тимчасово окупованого Криму і окремих територій Донецької та Луганської областей. З 2022 року на захоплених РФ територіях, включно з частинами Запорізької та Херсонської областей, теж створюються регіональні відділення Юнармії. В рамках організації дітей навчають поводитись зі зброєю, заохочують до участі в воєнно-патріотичних змаганнях і заходах, де відкрито прославляється російська армія.

Члени Юнармії також активно беруть участь в військово-патріотичних заходах, в тому числі в організації літніх таборів. Так в таборі «Юнармієць» беруть участь як діти з тимчасово окупованих територій України, так і російські діти, що має на меті пришвидшити асиміляцію українських дітей.

Наразі українські діти знаходяться під ризиком вербування до збройних сил РФ на тимчасово окупованих територіях через систему формальної освіти, і також через залучення в якості інформаторів і коригувальників спецслужбами РФ на підконтрольній уряду України території. Такі дії є прямими порушенням норм міжнародного гуманітарного права, які забороняють пропаганду служби в збройних силах держави-окупанта, як і будь-яке залучення дітей з військовими цілями.

Порушення 3

ЗГВАЛТУВАННЯ ТА ІНШІ ФОРМИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

Дане порушення включає акти сексуального характеру, вчинені щодо дитини, такі як зґвалтування, сексуальне насильство іншого роду, навернення у сексуальне рабство, примус до проституції, укладання шлюбу з примусу, вагітність або аборт чи примусову стерилізацію.

Сексуальне насильство все частіше стає характерною ознакою російсько-української війни і нерідко відбувається щодо дітей за умов відсутності законності під час захоплення територій. У деяких випадках сексуальне насильство використовується як військова тактика, спрямована на приниження населення, чи як примус до переміщення або колаборації.

Генеральний прокурор України повідомив про дітей у віці від 4 до 16 років, які стали жертвами цієї категорії воєнних злочинів з боку військових збройних сил РФ. Але, за словами генпрокурора, злочинів сексуального характеру вчиняється набагато більше, ніж про це стає відомо. Тому правдива кількість випадків цього злочину щодо дітей, на жаль, не буде встановлена.

Сексуальне насильство є міжнародним злочином за приписами Римського Статуту МКС. Будь-які дії сексуального характеру щодо неповнолітніх прямо заборонені нормами міжнародного права прав людини як в мирний час, так і в часи збройного конфлікту.

Порушення 4

ВИКРАДЕННЯ ДІТЕЙ

Незаконні переміщення, захоплення, утримання, затримання, заволодіння або насильницьке зникнення дитини тимчасово чи назавжди з метою експлуатації дитини у будь-якій формі (як вербування до збройних сил чи груп, залучення до участі у бойових діях, сексуальна експлуатація чи сексуальні наруги, примусова праця, захоплення заручників та індоктринація).

За різними оцінками, зокрема й уряду РФ, російська влада вже допитала, затримала й примусово депортувала від 900 тис. до 1,6 млн. громадян України до Росії, навіть всупереч бажанню потрапити на підконтрольну уряду України територію. Часто організовані масові перевезення на територію РФ супроводжувалися так званою «фільтрацією», триманням у нелюдських умовах, знущаннями і залякуванням.

Від початку повномасштабного вторгнення ситуація з незаконним переміщенням українських дітей з окупованих територій до РФ набула загрозливих масштабів. Точну кількість переміщених дітей встановити дуже складно через активні бойові дії та тимчасову окупацію частини території України. За приблизними підрахунками, до РФ було депортовано близько 685 тис. українських дітей, серед яких є ті, чії батьки були вбиті російськими військовими або не пройшли так звані «фільтраційні табори».

Фільтраційні табори чи так звана фільтрація

як форма обов'язкової перевірки безпеки, коли окупанти й підконтрольні їм особи збирають біометричні дані цивільних осіб, вчиняють індивідуальні обшуки, оглядають особисті речі та телефони й розпитують про політичні погляди. Примусові переміщення та процес фільтрації є неприхованим знущанням над цивільними особами, яких можуть тримати у переповнених приміщеннях у жалюгідних умовах на термін від декількох годин до майже місяця. В таких умовах перебували і перебувають тисячі українських дітей, частину з яких розлучили з їхніми сім'ями чи забрали з дитячих будинків і потім віддають на незаконне всиновлення до російських сімей.

Незаконне всиновлення

30 травня 2022 року Володимир Путін підписав указ, що спростив процедуру надання громадянства Росії українським дітям-сиротам або особам, які залишилися без піклування батьків. На чолі незаконного всиновлення стоїть Уповноважена президента РФ з прав дитини *Марія Львова-Бєлова*, яка сама незаконно всиновила 16-річного українця з Маріуполя. Діти, яких під керівництвом Марії Львової-Бєлової депортують до Росії, позбавлені будь-якої об'єктивної можливості обирати – бути чи не бути викраденими, а потім всиновленими. Окрім того, під час примусового всиновлення влада РФ активно застосовує шантаж, погрози й маніпуляції.

Переміщення під виглядом «евакуації» та «оздоровлення» дітей

без їхніх батьків під приводом відпочинку й оздоровлення. Часто батьки добровільно дають на це згоду, рятуючи таким чином дітей від обстрілів та жахів війни, але не отримуючи жодних гарантій щодо повернення дітей. До організації вивозу дітей на так званій «відпочинок» долучилися окупаційні «Міністерство праці та соціальної політики» Херсонської області, «Міністерство туризму» Херсонської області, «МНС» Херсонської області, «уряд» Криму, а також депутати Госдуми РФ, зокрема Ігорь Кастюкевич і голова Кабардино-Балкарії Казбек Коков. Ще вглиб тимчасово окупованих територій України та на територію Російської Федерації перемістили дітей з дитячих будинків, розташованих на непідконтрольних уряду України частин Донецької, Луганської, Херсонської і Запорізької областей. Серед місць розміщення дітей, які вдалось ідентифікувати: Кабардино-Балкарія (РФ) і тимчасово окупований Крим.

Відбувається також примусове переміщення населення вглиб окупованих територій України і на територію Росії під гаслом евакуації через нестабільну безпекову обстановку та скрутну гуманітарну ситуацію. Таким чином створюються умови для зміни демографічного складу окупованого півдня України та асиміляції громадян України в російський соціум.

Викрадення дітей російськими військовими на тимчасово окупованих територіях

з різною метою, такі як спроба нав'язати окупаційний режим, збір розвідувальних даних, тиск на родичів жертв з інших причин. Окрім того, батьків на тимчасово окупованих територіях залякують розлукою з дітьми й позбавленням батьківських прав, якщо діти не почнуть відвідувати дитячий садочок або школу. Триває практика використання викрадення дітей для тиску на батьків задля отримання згоди на колаборацію.

На захист дітей від незаконного переміщення спрямована Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, яка створює процедуру для забезпечення повернення дітей, яких незаконно вивозять або утримують, до країни постійного місця проживання. Тобто Російська Федерація має негайно повернути всіх незаконно переміщених дітей до України і дотримуватися принципу єдності родини і найкращих інтересів дитини. Масове викрадення дітей і спроби асимілювати їх в чужій культурі також надають підстави вважати такі дії геноцидом відповідно до статті 2(E) Конвенції про геноцид 1948 року та Римського Статуту МКС.

Порушення 5 НАПАДИ НА ШКОЛИ ТА ЛІКАРНІ

що призводять до повної чи часткової руйнації цих об'єктів, а також інші посягання на нормальне функціонування цих об'єктів, такі, як окупація їх, обстріл або вибір як цілі з пропагандистською метою, або інші дії, спрямовані на заподіяння шкоди школам або медичним установам та їхньому персоналу. Окрім прямої фізичної шкоди школам та лікарням, російсько-українська війна призвела до примусового закриття чи припинення функціонування цих установ.

Серед здобувачів загальної середньої освіти, в умовах російсько-української війни, можна виокремити декілька груп, визначивши особливості впливу (проблеми й виклики) для кожної.

1. Здобувачі освіти на територіях, де відбуваються активні бойові дії

Брак статистичної інформації щодо кількості дітей, які зараз перебувають в зоні активних бойових дій і фактично позбавлені можливості навчатися, не дозволяє оцінити масштаби проблеми й ефективно реагувати на виклики. Навчання за очною чи змішаною формами на таких територіях неможливе, а організація дистанційного навчання теж має свої виклики через нестабільну безпекову ситуацію і відсутність доступу до базових потреб.

2. Здобувачі освіти на тимчасово окупованих територіях

Слід поділяти за місцем проживання на дві групи:

A Території, що є тимчасово окупованими (т.з. ЛДНР та Крим) з 2014 року

- Починаючи з 2014 року, заклади освіти цілком перейшли на освітні стандарти окупованих територій або на російські стандарти освіти з відповідним забезпеченням навчальними матеріалами.
- На початок 2021-2022 року геть відсутнє викладання предметів українознавчого циклу.
- Доступ до вивчення української мови відсутній або складає менш ніж 0,01 % від загальної кількості учнів.

B Встановлюючи окупаційний режим на захоплених територіях Донецької, Луганської, Запорізької, Харківської та Херсонської областей у 2022 році представники російської влади почали діяти за раніше відпрацьованим у Криму сценарієм:

- Перехід на російські стандарти освіти;
- Припинення чи заборона таких навчальних предметів, як українська мова та література, історія України;
- Деукраїнізація та мілітаризація навчального процесу.

Діти, які залишаються на тимчасово окупованих територіях, можуть навчатися за українською програмою дистанційно, але водночас на деяких територіях вимушені навчатися за російськими програмами й таємно продовжувати українське навчання в онлайн режимі. Не всюди можливо здійснювати таке паралельне навчання через щільний контроль доступу до мережі Інтернет службами окупантів, включно з ФСБ і російською військовою розвідкою. Окрім того, на деяких територіях дистанційне навчання є взагалі неможливим через відсутність електропостачання і зв'язку. Після звільнення Харківської області та частини Херсонщини стали відомі факти, коли діти взагалі протягом 6 місяців практично не мали доступу до освіти.

Також збройні сили РФ використовують частину шкіл на тимчасово окупованих територіях України як свої бази, що додатково створює небезпеку для дітей.

3. Здобувачі освіти на території України, де не відбуваються інтенсивні бойові дії

Діти, які навчаються на підконтрольній Україні території, наражаються на небезпеку через невибіркові обстріли збройними силами РФ і малу кількість шкіл з придатними бомбосховищами. Багато дітей були вимушені перейти на онлайн навчання, але наразі це теж часто не є можливим рішенням через проблеми з електроенергією і доступом до мережі Інтернет внаслідок ракетних обстрілів. Більше того, батьки скаржаться на низьку ефективність такого навчання, що негативно впливає на загальний рівень знань здобувачів освіти.

4. Здобувачі освіти, які перемістилися на території іноземних держав

Під час опитування батьки зауважили наступні проблеми, з якими стикаються українські діти за кордоном: мовний бар'єр; різні освітні програми в українських і закордонних школах; подвійне навантаження на дитину через навчання в українському й закордонному закладах освіти; складність соціалізації та комунікації з однолітками; неможливість вступу на відповідний рівень освіти у закордонному закладі освіти; різновікові класи в українській школі за кордоном чи в закордонному закладі освіти.

Також труднощами є неможливість вивчати українську мову, історію та культуру; 12-13-річне, а в деяких країнах – 15-річне навчання у школі; платні підручники.

Школи та лікарні належать до категорії так званих «захищених об'єктів» згідно приписів міжнародного гуманітарного права, напади на які не допускаються, а забезпечення їхнього нормального функціонування є прямим обов'язком держави-окупанта. Більше того, прямо забороняється їхнє використання з військовими цілями, що на жаль є звичною практикою збройних сил РФ.

Також можна зробити висновок, що через агресивні дії РФ реалізація права на якісну освіти є під загрозою для всіх українських дітей, незалежно від місця фактичного перебування. Це є прямим порушенням приписів міжнародного права прав людини, приписи якого наголошують на важливості якісної освіти для нормального розвитку дитини.

Порушення 6

ВІДМОВА У ГУМАНІТАРНОМУ ДОСТУПІ

навмисне блокування сторонами у конфлікті доставки гуманітарної допомоги, необхідної для виживання дітей, або у перешкоджанні її проходженню передусім в зумисному створенні перешкод для передачі надзвичайної допомоги, як це передбачено у Женевських конвенціях, та в отриманні доступу гуманітарним чи іншим відповідним організаціям до потерпілих дітей з метою допомогти їм у ситуаціях збройного конфлікту. Відмову в доступі варто оцінювати з позиції доступу дітей до допомоги, а також здатності гуманітарних установ отримати доступ до вразливих груп населення (люди похилого віку, люди з інвалідністю, а також жінки й діти).

Протягом 9 місяців активних бойових дій гуманітарна ситуація в Україні дедалі стрімко погіршується, а в окремих містах сягає катастрофічних масштабів через:

- Призупинення постачання базових товарів і послуг на значній частині території країни
- збільшення географічних масштабів бойових дій
- невивіркові обстріли
- свідоме ураження гуманітарних об'єктів.

Внаслідок цих дій збройних сил РФ, на тимчасово окупованих територіях і місцях активних бойових дій штучно створюється гуманітарна криза і голод, блокується завезення гуманітарної допомоги і можливість виїзду на підконтрольну уряду України територію.

У вересні-жовтні 2022 року Російська Федерація розпочала «ракетний терор» щодо цивільних об'єктів, зокрема житлових будинків та об'єктів життєво важливої цивільної інфраструктури, що вказує на порушення принципів ведення бойових дій. Руйнація ключових електростанцій і ліній електропередачі в період холодів викликає додаткові побоювання з приводу захисту цивільного населення і доступу до базових потреб, зокрема для вразливих верств населення.

Норми міжнародного гуманітарного права зобов'язують сторони збройного конфлікту надавати доступ гуманітарним організаціям і вживати всіх дій щодо полегшення становища цивільного населення. Дії Російської Федерації щодо навмисного створення гуманітарної кризи на всій території України є міжнародним злочином згідно приписів Римського Статуту МКС і кричущим порушенням прав людини.

«ШІСТЬ+»: ЗНИЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ДІТЕЙ, КОТРИ ЗАЛИШАЛИСЬ АБО ЗАЛИШАЮТЬСЯ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Серед шести найвагоміших порушень, що можуть бути вчинені щодо дітей під час збройного конфлікту, відсутнє «знищення ідентичності». У роз'ясненнях до порушення «викрадення дітей» згадується індоктринація, але критеріїв її визначення чи прикладів кримінального впровадження щодо неї автори на момент складання звіту не знайшли.

Натомість тривала окупація частини України (а саме Криму і частин Донецької та Луганської областей) наочно продемонструвала, що з 2014 року окупаційна влада систематично і цілеспрямовано виховувала «російську ідентичність» у українських дітей. Як наслідок, деякі з них, ставши дорослими, зараз «свідомо» і «добровільно» беруть участь у російсько-українській війні на боці країни-окупанта.

З огляду на зібрані правозахисною спільнотою матеріали, можна стверджувати, що політика Росії щодо неповнолітніх і молоді на тимчасово окупованих територіях спрямована на знищення механізму успадкування української ідентичності з метою унеможливити його поновлення. Серед основних інструментів, використовуваних владою РФ, можна виділити наступні:

- Заборона викладання історію України та викривлення основних історичних подій, що визначають національно-культурну самобутність українського народу.
- Фактичне знищення на окупованих територіях доступу до рідної мови та мови корінних народів.
- Інтеграція до освітнього простору РФ через впровадження російських освітніх стандартів та підручників.
- Заміна українських вчителів на «правильних російських» чи перепідготовка тих з них, хто ладний співпрацювати з окупантами.

- Розробка й впровадження спеціальних програм «патріотичного виховання».
- Організація подорожей до РФ із залученням державних та недержавних інституцій з метою «виховання любові до Росії».
- Пропаганда тез про заперечення існування «українського народу» через спеціальні щотижневі «ідеологічні уроки».

Сукупність цих інструментів дозволяє країні-окупанту фактично «перевести» дітей з однієї соціокультурної спільноти до іншої, не переміщуючи їх фізично. Ми вважаємо за доцільне включити знищення ідентичності до переліку 6 основних порушень проти дітей в збройних конфліктах.

ВПЛИВИ ПОРУШЕНЬ НА ДІТЕЙ

Зміна демографічної ситуації

Внутрішнє й зовнішнє (за кордон) переміщення торкнулося кожних ДВОХ дітей із ТРЬОХ. Майже 70 % дітей були вимушені покинути свої домівки та стати або ВПО, або біженцями, що вплинуло на їх фізичний і психічний стан.

Ризики для фізичного і психічного здоров'я

Згідно опитуванню, проведеному дослідницькою компанією Gradus Research, 75 відсотків батьків свідчили, що їхні діти демонструють ті чи інші симптоми травматизації психіки порівняно з довоєнним періодом. Кожна п'ята українська дитина має порушення сну, у кожній десятій спостерігаються нехоть до спілкування, нічні кошмари, погіршення пам'яті. Зростає кількість дітей з інвалідністю внаслідок мінно-вибухових та вогнепальних поранень.

Такі фактори, як скупчення у місцях перебування у зоні бойових дій, відсутність засобів гігієни, труднощі з отриманням достатньої кількості їжі, негативно впливають на дітей будь-якого віку, особливо на наймолодших і тих, хто має проблеми зі здоров'ям. Ризики збереження життя та здоров'я є ще вищими для дітей, які виховуються в будинках сімейної форми виховання чи перебувають під іншими формами опіки і перебувають на тимчасово окупованих територіях, де законодавство України де-факто не діє.

Діти, які зазнали сексуального насильства, страждають від тривалих психологічних травм, наслідків для здоров'я, зокрема інфекційних захворювань, що передаються статевим шляхом, ВІЛ/СНІД, фактів ранньої вагітності. Їхня реінтеграція є ще більш складним завданням через стигматизацію з боку суспільства.

Зменшення доступності медичної допомоги

особливо в районах активних бойових дій, де багато медичних закладів було пошкоджено або знищено і подорож до медичних закладів є ризикованою. Четверть дітей потребувала медичної допомоги після початку агресії, 40% з яких не змогли цю допомогу отримати через відсутність потрібного лікаря чи лікарні поруч. Брак психологічної підтримки також серед топ-потреб, озвучених українськими батьками.

Обмежений доступ до чистої води

Через агресивні дії РФ 1,4 мільйона людей не мають доступу до водопроводу на сході України та ще 4,6 мільйона людей – по всій території України. Посилення бойових дій на сході України та широке застосування вибухової зброї в населених пунктах загрожує подальшим знищенням системи водопостачання. Згідно загальної статистики, діти у зонах конфлікту у 20 разів частіше помирають від діарейних захворювань, пов'язаних із недоброякісною водою, ніж від прямого воєнного насильства – і також частіше наражаються на небезпеку зневоднення і спалахи інфекційних хвороб.

Зростання кількості патологій у період вагітності жінок

Від лютого 2022 року в Україні зросла кількість передчасних пологів. Так лікарі у Харкові та Львові спостерігають подвійні або потрійні збільшення звичайної статистики. Почастішали випадки пологів в неадекватних умовах, наприклад в бомбосховищах за відсутності медикаментів та обладнання. Ризики для матерів і дітей тільки зростатиме, оскільки триває руйнування системи охорони здоров'я збройними силами РФ.

Переміщення значної кількості дітей на територію РФ

Відбувається без погодження з Україною і без передачі інформації Міжнародному комітету Червоного Хреста. Триває процес незаконного всиновлення таких дітей родинами з РФ за підтримки російського уряду, в тому числі і грошовим заохоченням. Також існує велика загроза насильницького нав'язування дітям цінностей, цілей, ідеологій (індоктринація) інститутами влади РФ, орієнтованими на вплив на дитячу психіку як на «податливий матеріал» та формування лояльності до російської влади і її поплічників.

Порушення права на якісну освіту

Через пошкодження та руйнування навчальних закладів, масове переміщення учнів і вчителів, а також невідповідність багатьох шкіл встановленим вимогам безпеки, серед яких наявність належних бомбосховищ. Майже 70% учнів навчаються дистанційно або за змішаною формою навчання, і ця цифра продовжує збільшуватися внаслідок масованих атак РФ на критичну інфраструктуру України, що призвели до відсутності електропостачання, опалення, води, доступу до високошвидкісного Інтернету й мобільного зв'язку. Також залишаються актуальними такі проблеми в організації дистанційної освіти як нестабільність безпекової ситуації в регіонах і відсутність цифрових навичок в учасників освітнього процесу.

На сьогодні майже всі зазначені групи здобувачів освіти не реалізують повноцінно право на освіту через практичну неможливість дотримання якості освіти. Цілком зрозуміло, що в умовах повномасштабної російсько-української війни неможливо забезпечити якість освіти на рівні державних стандартів.

Де-факто формування з українських дітей на тимчасово окупованих територіях солдатів, обізнаних в основах військової служби і здатних поводитися зі зброєю і зміна свідомості задля формування лояльності окупованого населення до РФ

Тривала окупація призвела у частини населення окупованих територій до незворотних змін у свідомості і самоідентифікації, що дає мотивацію ставати до лав збройних сил РФ в російсько-українській війні. Нарощуються темпи підготовки дітей до участі в реальних бойових діях з боку так званих адміністрацій тимчасово окупованих територій, що є воєнним злочином за нормами міжнародного права. Також мілітаризація свідомості дітей стане великою перешкодою у процесі інтеграції населення після деокупації українських земель.

Систематичні порушення міжнародного гуманітарного права і міжнародного права прав людини, цілеспрямовано вчинені Російською Федерацією, призводять до руйнівних наслідків для українських дітей. Війна вирвала тисячі дітей із повсякденного життя і в багатьох випадках розлучила з батьками, котрі або приєдналися до бойових дій, або не змогли виїхати. Діти, які залишилися в Україні, щоденно перебувають під ризиком смерті чи каліцтва внаслідок ракетних обстрілів, страждають від руйнування енергосистеми України. Багато дітей стали свідками травматичних подій, передусім убивства або каліцтва батьків і близьких від рук збройних сил РФ. Діти на тимчасово окупованих територіях перебувають під постійним ризиком викрадення, сексуального насильства, нелюдського поводження і навіть смерті від рук так званих окупаційних адміністрацій та збройних сил РФ. Тисячі дітей було викрадено і віддано на усиновлення до РФ, багатьох з яких вже буде неможливо повернути до рідної країни.

З урахуванням опрацьованої інформації, постають наступні порушення зобов'язань з міжнародних договорів, стороною яких є РФ і дотримання яких має гарантуватися на окупованих територіях державою-окупантом:

- Право на освіту – стаття 26 Загальної декларації прав людини, стаття 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, стаття 29 Конвенції про права дитини;
- Заборона пропаганди війни – стаття 20 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права;

- Захист дітей в умовах війни – статті 38, 39 Конвенції про права дитини;
- Заборона державі-окупанту заносити дітей до списків підконтрольних їй формувань або організацій – стаття 50 Конвенції про захист цивільного населення під час війни (Четверта Женевська Конвенція).

Також вважаємо за необхідне наголосити на тим, що практики РФ щодо знищення української ідентичності і нав'язування російської ідентичності під час окупації потребує зміни підходу до визначення головних порушень щодо дітей під час збройних конфліктів, а саме їхнього розширення. Система захисту прав дітей під час збройних конфліктів має брати до уваги не лише питання особистої та фізичної недоторканності, а й питання збереження власної ідентичності – бо часами державі-окупанту навіть не треба знищувати населення фізично, а просто створити такі умови, де зберегти власну ідентичність і належність до певної національної групи стає просто неможливе, а навіть і смертельно небезпечно. Така політика приводить до заміни однієї групи населення на свідомо іншу, з мінімальними фізичними втратами.

Дитяча свідомість стає ідеальним підґрунтям до вчинення даного злочину, бо втрата – а іноді і фактична неможливість набуття – власної ідентичності у людини, яка тільки знаходиться на стадії формування, є набагато легшим і більш непомітним – але не менш небезпечним. Але ми вважаємо, що настав час покласти край цьому «ідеальному злочину» і нарешті включити знищення ідентичності до переліку серйозних порушень проти дітей під час збройних конфліктів.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Міжнародним інституціям:

- Державам та міжнародним установам правосуддя: провести розслідування порушень права на освіту, встановити особи винних і притягнути їх до відповідальності
- Міжнародним організаціям та урядам демократичних держав: запровадити персональні санкції проти керівників організацій «КримПатріот-Центр», ДОСААФ Росії, «Юнармія» та Загальноросійського руху дітей та молоді «Велика зміна», а також стосовно очільників сфери освіти, котрі впроваджують мілітаризацію та знищують українську ідентичність;
- Урядам країн, які прийняли українських біженців та Міністерству закордонних справ України: сприяти збереженню ідентифікації вимушено переміщених дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, за кордоном, і забезпеченню повернення їх в Україну після закінчення війни; онлайн навчання дітей за програмою української школи, консультування та психологічний супровід дітей, моніторинг статусу перебування дітей та забезпечення їхніх прав;
- Урядам країн та міжнародним організаціям: підтримувати національні установи та організації громадянського суспільства, що документують злочини проти дітей та надають допомогу постраждалим; надавати ресурси та зміцнювати їхній потенціал;
- Міжнародним та регіональним організаціям, включно зі Слідчою комісією ООН щодо України, УВКБ ООН, МОМ та Радою Європи: посилити моніторинг та розслідування щодо примусового переміщення громадян України, зокрема дітей, до Російської Федерації;
- Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури: розглянути можливість позбавлення Російської Федерації статусу держави-члена ЮНЕСКО;
- Генеральному секретарю ООН: включити питання обмеження права на освіту, зокрема питання мілітаризації та втручання в навчальний процес (навчальні матеріали тощо) на окупованих територіях України, до Щорічної доповіді «Діти та збройний конфлікт» і Щорічної доповіді Спеціального представника Генерального секретаря у справах дітей і збройних конфліктів;
- Організації по безпеці та співробітництву в Європі: ініціювати створення в рамках Парламентської асамблеї ОБСЄ та/або Ради Європи посади Спеціального доповідача з питань насильницької зміни демографічного складу населення та викорінення української ідентичності на тимчасово окупованих територіях України.

Публічним інституціям України:

- Кабінету Міністрів України: удосконалити механізми моніторингу безпеки дітей і задоволення їхніх потреб під час дії воєнного стану, розробивши новий сучасний інформаційно-аналітичний програмний продукт для обліку дітей вразливих категорій; розробити механізм повернення в Україну дітей без супроводу й систему ухвалення рішень щодо дітей без супроводу з урахуванням найкращих інтересів дитини; посилити співпрацю з неурядовими й гуманітарними організаціями у процесі ухвалення рішень щодо дітей і забезпечення їх прав на всіх рівнях.
- Міністерству освіти та науки України: посилити інформаційні кампанії щодо роз'яснення реалізації права на освіту в умовах війни, особливо на окупованих територіях і за кордоном; розробити механізм отримання української середньої освіти дітьми з окупованих регіонів України (на початку - доступ до освіти через онлайн-платформи, а у подальшому – створенням шкіл з можливістю проживання);
- Міністерству освіти і науки України та Міністерству з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій: розробити та впровадити низку заходів, спрямованих на переміщення та підтримку дітей з окупованих територій для навчання в українських ЗВО;
- Міністерству з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій: запровадити програми соціопсихологічної адаптації дітей з тимчасово окупованих територій у закладах повної загальної середньої освіти й закладах вищої освіти;
- Міністерству закордонних справ України: провести широку інформаційну кампанію в Україні та Європі з метою інформування про ризики викрадення та експлуатації дітей, торгівлі дітьми для вразливих дітей за кордоном;
- Представництву Президента України в Автономній Республіці Крим: продовжувати моніторинг і документування фактів порушення прав людини, воєнних злочинів й злочинів проти людяності в окупованому Криму й оприлюднювати їх у регулярних звітах про ситуацію з правами людини в Україні;
- Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини: сприяти включенню інформації про ситуацію з освітою на окупованих територіях України до щорічної доповіді ЮНЕСКО про освіту.

Уряду Російської Федерації:

негайно припинити збройну агресію проти України, включно з активними бойовими діями, невибірковими обстрілами і іншими протиправними практиками ведення війни. Російська Федерація має залишити всі тимчасово окуповані території і визнати державний суверенітет України в межах державного кордону України, визначеного станом на 1991 рік.

Щодо освітньої політики на тимчасово окупованих територіях, нагадуємо уряду РФ, що навіть під час ведення війни повноваження тимчасових окупаційних адміністрацій є обмежені приписами міжнародного гуманітарного права і міжнародного права прав людини. Згідно згаданим приписам, уряд РФ має:

- на виконання статті 20 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, статей 29, 38, 39 Конвенції про права дитини – викоринити політику мілітаризації освіти із шкільних програм навчальних закладів, розташованих на окупованій Росією території;
- на виконання статті 50 Конвенції про захист цивільного населення під час війни (Четверта Женевська Конвенція) – припинити заохочення українських дітей, які знаходяться на окупованій території, до служби у військових формуваннях Російської Федерації;
- припинити практику вивезення українських дітей на територію Російської Федерації та негайно повернути всіх незаконно вивезених дітей до України;
- перестати перешкоджати українським дітям на окупованих Російською Федерацією територіях отримувати українську освіту і забезпечити реальну можливість отримати таку освіту.

Збройним силам та збройним групам сторін конфлікту:

- дотримуватися Декларації про безпеку шкіл і уникати використання шкіл і університетів для військових цілей, зокрема шляхом застосування Керівних принципів захисту шкіл і університетів від військового використання під час збройного конфлікту.

РЕЗЮМЕ АНАЛІТИЧНОГО ОГЛЯДУ
«ШІСТЬ+» СЕРЬОЗНИХ ПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДІТЕЙ:
ВИКЛИКИ ТА НАСЛІДКИ 9 МІСЯЦІВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2022»